

Krleža 1947-es magyarországi útirajzáról

1.

Miroslav Krleža magyar tárgyú műveinek összessége, noha kötetnyi terjedelmű, egybegyűjtve máig sem jelentek meg. Halála előtt mintegy négy hónappal e sorok írójától azzal búcsúzott el: nagyon szeretné, ha „hungaricái” „ott fenn”, azaz Budapesten, megjelenének magyarul. E „hungaricák” horvát folyóiratokban szemelvényesen közzétett változatai jelzik: a magyar téma élete utolsó évtizedeiben is foglalkoztatta, épp ezért talányos a teljes anyag horvát nyelvű kiadásának elmaradása. Az is magyarázatot kíván: miért nem kapott ezeknek leglább egy része magyar nyelven publicitást. Annak ellenére, hogy két textus: az 1919-es Ady-nekrológ és az *Ady Endre a magyar lírikus* című esszé révén a magyar olvasó már ízelítőt kapott a Krleža-œuvre e fontos szegmeséből. Az előbbit (*Ady Endre umro* = Meghalt Ady Endre) 1970-ben Vujicsics D. Sztoján fordításában közölte a *Népszabadság*, az utóbbi (*Madžarski lirik Andrija Ady* = Ady Endre a magyar lírikus) az újvidéki *Híd*ban jelent meg 1957 januárjában (a fordítás Ács Károly munkája). Mindmáig ismeretlen maradt viszont az a néhány terjedelmesebb írás, amelyek a magyar irodalom Petőfitől Adyig ívelő szakaszának sajátos interpretációját; a múlt század tízes éveiben zajló, a magyar választójogi törvény körüli viták, törekvések eseménytörténetét; s az író 1947-es magyarországi látogatásának reflexióit tartalmazza. Cím szerint az alábbi művekről van szó: a *Petőfi i Ady dva barjaka mađarske knjige* (Petőfi és Ady, a magyar irodalom két lobogója) című esszéről 1922-ből, a terjedelmes *Borba za mađarsku izbornu reformu* (Harc a magyar választójogi reformért), s az *Iz knjige Izlet u Mađarsku 1947* (A Kirándulás Magyarországra 1947 című könyvből) útirajzról, amely viszont csak 1953-ban jelent meg nyomtatásban. Az említett művek keletkezési idejének fesztávja 1919 és 1953 között húzódik, ami azt jelenti: írónk részéről közel három és fél évtizeden át intenzív az érdeklődés a magyarországi irodalmi, politikai, társadalmi kérdések iránt. (1920 és 1945 közötti napló-

jegyzeteiben is bőven találunk magyar vonatkozású bejegyzéseket.) Az érdeklődés eredője közismert: a pécsi Magyar Királyi Honvéd Hadapródiskolában, majd a Ludovikán töltött három, illetve két, összesen öt esztendő élet- és élményanyaga az életmű számos rétegét (novellisztikát, regényt, drámát, lírát) motiválja.

Az eddig magyarul közzétett két írás (*Meghalt Ady Endre, Ady Endre a magyar lírikus*) magyarságképe a rokonszenv attribútumával illelhető, amire – az utóbbi írást Magyarországon méltatva – már Németh László figyelmeztetett – az Ady-lírárt olykor leegyszerűsítő passzusok kritikáját sem mellőzve.

A fentebb felsorolt további művek (*Petőfi és Ady, a magyar irodalom két lobogója; A Kirándulás Magyarországra 1947 című könyvből*) iránti fordítói-kiadói érdeklődés elmaradása alighanem és elsősorban ezek átpolitizáltságában jelölhető meg. Bennük a szépíró reflexióit gyakran szorítják háttérbe aktuálpolitikai motívumok, nyilvánvalóvá téve azt az ambivalenciát, amely az életmű egészének magyarságképét, s az írónak a magyarsághoz való viszonyát jellemzi. Szeretet és gyűlölet feszül egymásnak e művekben, egy szüntelenül új utakat kereső, de gyakran tévutakra sodródó író belső küzdelmeit tükrözik. Rajongással ír Petőfi egy-egy vereséről, csodálja Ady kuruc verseinek nyelvi archaizmusát, a *Halotti beszéd* ómagyar nyelvi veretességét, Balassi Bálint „ómagyar infinitívuszainak” zengését, de leszólja a milleniumi emlékmű magyar történelmi személyiségeket ábrázoló szobrait, Benczúr Gyula festészetét, Szekfű Gyula történetiszemléletét vagy éppen Tisza István politikáját minősíti egyoldalúan, a korabeli nemzetiségi viták aspektusából. Mindezt tudva, és a XXI. századból visszatekintve a 120 éve született Krleža életművére, mindenképp időszerű a felsorolt „hungaricák” magyar számbavétele és róluk a tárgyyszerű, a negatívumokat és pozitívumokat egyaránt érintő diskurzus. Ezúttal az *Iz knjige Izlet u Madžarsku 1947* című, fölöttébb ellentmondásos útirajzot vesszük szemügyre abban a reményben, hogy előbb-utóbb magyar nyelven is kézbe vehetjük a felsorolt műveket egybegyűjtve.

A horvát íróként 1914-ben debütáló Krleža szépírói élet- és élményanyagának alaprétege egyfelől „agrami gyermekora”, másfelől pécsi hadapród- és pesti ludovikás éveiből való. Lapozzuk fel bármely jelentősebb művét, az említett élményanyag motivációjával szembesülünk. Az emlékiratok és naplójegyzeteinek ismerői megannyi konkrét utalást vehetnek számba mindkét forrást illetően. A magyarországi tanulóévek lenyomatát a korai *U logoru* (Galícia) című drámában, a *Magyar királyi honvéd novellában*, a *Glembay*-ciklusban, de az életmű szintézisének tekinthető *Zászlókban* (*Zastave*) is megtaláljuk. Az élmények forrásvidékének életrajzi karakterű leírása azonban csak négy évtized múltán, 1953-ban került a nyilvánosság elé. Töprengésre késztető kérdés, hogy az 1947-es pécsi és pesti látogatásakor felidéződő ifjúkori emlékek fakasztotta reflexiók közreadásával miért várt még hat esztendőt? A legvalószínűbb válasz e kérdésre az 1948 után Jugoszlávia és Magyarország közötti feszült viszonyban rejlik. Emellett – az említett években –, pontosabban 1948 és 1952 között, Krleža még koránt sincs a jugoszláv belpolitikai és kulturális élet előterében – annak ellené-

re sem, hogy harmincas évekbeli baloldali ellenfelei (pl. Radovan Zogović és mások) defenzívába kényszerültek. 1952-től viszont jelentős változásokat tapasztalunk: közéleti szerepe látványosan felfelé ível, amelynek nyitányaként két beszédére szokás utalni: az egyik a jugoszláviai írók 1952-es ljubljani kongresszusán hangzott el (*Govor na kongresu književnika u Ljubljani* = Beszéd a ljubljani írókongresszuson), a másik ugyanezen év decemberében a Jugoszláv Néphadsereg Házában *Kako stoje stvari?* (Hogyan állnak a dolgok?) címmel. Mindkettő a különutas titói szocializmus apológiája, amit jól szemléltet az utóbbi beszéd záró passzusa: „Ma a mi országunk az egyetlen szocialista ország, amelyben [...] az igazságot szabadon kimondhatom! Azonban a mi szabad országunk, sem az én előadásom ebben a formában nem létezhetne [...], ha önök nem lennének, ha nem lenne hadseregünk, ami ma szabad szocialista országunk és a szabad gondolat fő garanciája.”

Ez a gondolatszabadság – a beszéd textusa tanúsítja – egyfelől a szovjet blokkhoz tartozó Jugoszláviával szembenálló országok (Magyarország, Bulgária, Csehszlovákia, Románia, az NDK) politikájának, kirakatpereinek, másfelől a korabeli nyugati, elsősorban a szovjettel szimpatizáló baloldali szellemi „elit” bírálatát jelentette. Ez utóbbi apropója a bécsi világbéke-konferencia, amelyen a mondott „elit” prominens képviselői is jelen voltak. A beszéd nagyobbik szegmense a harmincas évek Szovjetunióbeli tábornokpereit, a „koalíciós évek” Magyarországon lezajló baloldali hatalmváltás körülményeit és kárvallottjainak sorsát idézte fel: Tuhacsevszkij és társai likvidálására, a katyni gyilkosságra éppúgy utalva, mint Rajk kivégzésére, Gomulka félreállítására, az Ulbricht vezette Kelet-Németország vagy Csehszlovákia belpolitikai viszonyaira, ami – Krleža vélelme szerint – azt jelentette: „Picasso galambja korántsem a humanizmus jegyében” száll Európa és a világ fölé. Szkeptikusan tekint a bécsi konferenciára, s szólítja meg a nyugat-európai, baloldali szellemi „elit” képviselőit: „Frederic Joliot-Curie, Jean Paul Sartre, Yves Farge, Elza [Triplet], Aragon, Picasso, Terranuovo etc. urakról nem lehet azt mondani, hogy nem a nyugat-európai szellem »elitjét« képviselik, és nem a nyugat-európai civilizáció művészei és festő korifeusai. Ezekről az urakról, akik Bécsben összegyűltek, nem lehet azt mondani, hogy felületes gondolkodók, és ne volna ismeretük és fantáziájuk, azaz: ne volna ismert számukra, hogy ünnepi és dekoratív esztrádjuk előadóterme felett tizenegy áldozat lóg, közöttük Geminder, e pacifista társaság elnöke is, aki egykor eljött ide, hogy részese legyen Ilja Erenburg és Fagyevjev üres deklamációinak. E nyugat-európai »elit« [...] jelenlevői közül senkinek sincs bátorsága, hogy az elnöklő és fő szónok Frederic Joliot-Curie-nek feltegyen egy egyszerű és logikus kérdést: »Elnök úr, magyarázza meg, kérem, mit tegyünk, ha ön mához egy évre Geminderrel együtt lóg a sztálini akasztófán következő összejövetelünk esztrádjá felett? Hallgatni fogunk-e, mint ma este, amikor Geminderről van szó?«” (Bedřich Geminder a Slanski-per egyik kivégzettje volt.)

A titói Jugoszlávia idézett apológiáját nagy ívű, Európa, ezen belül Közép- és Kelet-Európa történetének sorsfordulóit elbeszélő fejtegetések előzik meg

– a nem kevés téves beállítás, következtetés ellenére – az esszéíró Krleža kvalitásait példázva. Enciklopédikus tájékozottsága, merész asszociációi most is expresszionista színezetű szövegáradattá lesznek. Persze: a formai értékvilág sem ellentételezi politikai elfogultságait, amelyek fölött – ma már nyilvánvaló – eljárt az idő.

Az 1947-es „magyarországi kirándulásról” szóló írás, noha útirajznak készült, hangvétele, okfejtése-érvelése, stílusa sokban a jugoszláv hadsereg tisztjei előtt elmondott beszédre emlékeztet. A szépírói jegyek aktuálpolitikai utalásokkal vegyülve olykor a a pamflet műfaját társítják az olvasóban, majd meg a politikai vezércikk szólamaival elegyesek. Krleža vélhetően úgy ítélte: ezt az írást közreadni 1953-ban azért időszerű, mert hajdani élményei mellé illesztheti az eltelt bő fél évtized magyarországi történéseivel kapcsolatos reflexióit is. Kérdés persze: egykori benyomásait, emlékeit eredeti feljegyzéseit változtatlanul, avagy retusálva, a jugoszláv–magyar viszony éppen időszerű problémáihoz igazítva közölte? Az utóbbi a valószínű, bár ismerve habitusát és közel negyven évvel korábbi negatív élményeinek különféle írásokban elszórtan megjelent leírásai karakterét, túl nagy mérvű változtatásokat nemigen kell feltételezni. Annyi bizonyos, hogy korábbi szemlélete a jugoszláv baloldali mozgalomban 1928 óta tartó különutas volta, művészeti és művészetelméleti kérdésekben a proletkulttal s a zsdánovi doktrinákkal következetesen szembeszegülő álláspontja következményeképp a Rákosi-érabeli történéseket már 1947-ben is kritikával szemlélte. De nézzük magát a textust.

A három nagyobb egységre tagolódó mű alcímei jelzik (*Na povratku* = A visszatérés, *Pečujska balada* = Pécsi ballada, *Ludoviceum*): sajátos, művészileg komponált műfajvariánssal van dolgunk, amely talán valamely köztes műfaji térnumon: az útirajz és az esszé között helyezhető el. Egyes passzusai, szintagmái, frazeológiája egy-egy magyar vonatkozásokat tartalmazó prózai írásában is felbukkannak, olyanokban is, amelyek korábbi keletkezésűek, de az ötvenes-hatvanas években újra, jelentős textusbeli módosításokkal jelentek meg. Esztétikailag minősíthető voltára utal az egykori élmények intenzitása a szövegben: a lirizálás, az elmúlás, a múlt idő fakasztotta emotív gondolatfutamok, a pillanatnyi látvány, impresszió hatása alatti elérzékenyülés immár a szentimentális jelzővel bátran illelhető megnyilvánulásai, a miniatűr tájrajzok, de az ezek elmentéteképpen megjelenő indulatkitörések is. Ez utóbbiak a hadapród és a ludovikás évek számára negatív emlékeinek felidézésekor gyakoriak. A hajdani diákévek egy-egy jelenetét a karcolathoz hasonlítható formában adja elő kompozíciós igénnyel, a mögöttes jelentésvilág pedig az írói állásfoglalás kifejeződése. A szöveg egészét szemlélve három színvilág sejlik fel: a múltba vesző ifjúság utáni természetes nosztalgia; az egykor, a két tanintézetben elszenvedett és fel nem dolgozott sérelmek felidéződése, az egykori sors- és növendéktársak elvesztése fölötti fájdalom érzete; végül mindannak tagadása, ami a katonai hivatás vállalói számára evidencia volt – akkor is, amikor húszévesen a lövészárkokban, a lövedékek halált hozó detonációját várták, vagy a túlélésben, a hazatérésben reménykedtek, netán a további tiszt karrierben.

Már az első, *A visszatérés (Na povratku)* című fejezet exozicójában hangsúlyos a mű szépírói karaktere: „Két hete élek ebben az országban, ezek között az emberek között, veszek részt ezeken a banketteken, és még mindig minden csak álom és fátyol, inkább látomás, mintsem valóság. Mit mondhat az ember egy országról, amelybe harmincöt és még több év után tért vissza, ahol otthagytá első ifjúságát, ma pedig minden csak sírbolt és emlékezés? Megérkeztem ebbe az országba, amelyről sokat tudtam, annyit, mintha az enyém lett volna, s amelytől elváltam, [...] hosszú évtizedek hatalmas távolságára, egy egész életre elutaztam. Találkozás az út végén, lezárt életszakasz végén. Nem vagyunk közömbösek az ilyen találkozások iránt: teli vagyunk izgalommal, de ezek az emóciók titokzatosan bizseregnek. Kábítóan.”

Az *in medias res* emotív bevezetés után – retrospekcióval – az utazás élményeit eleveníti fel, az utazását, amely Belgrádtól Budapestig tartott, ahol egy egészen más világot talált, mint amit harminc és egynéhány év előtt itt hagyott, amely persze töredékeiben őrzi a múlt rekvizitumait, de ott van mellette a most sarjadt új is – művelődési miniszterével (Ortutay Gyula), filozófusával (Lukács György), a velük folytatott diskurzussal, amely aztán el is oszlatja a Pesttel való találkozás első, emotív kábulatát. Nem különben a „színészekkel”, „költőkkel”, „művészekkel”, „festőkkel” töltött napok, órák tapasztalásai, akik „szocialista Pesten Rákosi Mátyás diktatúrájában” „Vörösmartyt, József Attilát, Petőfit, Adyt siratják”, mások a Herczeg Ferenc jachtján tett egykori adriai kirándulást, azt az időt, amikor „Jászi és az átkozott, hitvány lelkű baloldal a maga koszos írástudatlanjaival, körülöttünk az elmaradott népekkel, az ún. »nemzetiségekkel« még nem zavarták össze a fogalmakat”, amikor „Baross maradandóbb fogalom volt bármely bronz emlékműnél, a fiumei kormányzónál pedig olyan homárt szervíroztak, mint sehol a világon, [...] amikor nem a Balaton volt az egyetlen víz, ahol admirálisaink parancsnokoltak.”

E nosztalgizáló, a Ferenc József-i kort visszasíró, társalgó partnereket „von Velics és von Balogh és von Mosonyfyként” nevesíti, a „hazugság és az önámítás szentimentális” megnyilvánulásának hordozói, a „saját sírja felett zokogó gentryként” – vélhetően erősen túlozva, a Trianon előtti időkből általa számtalanszor leírt, erős túlzásoktól sem mentes nézőpontjából.

Nyersebben fogalmaz Ortutay Gyulával folytatott beszélgetését visszaidézve, aki találkozójukon voltaképpen – az oktatásért és művelődésért felelős miniszterként – a magyar kormányt képviselte. A közöttük zajló diskurzust Ortutay Litvániával, illetve a litván nemzeti hagyományokkal kapcsolatos megjegyzése indukálta, amely szerint a miniszter – nem kevés iróniával –, kaunasi látogatására emlékezve, a „kis népek megalomániájáról” elmélkedett: „ebben a kicsiny, bűzös zsidó fészekben végigvittek bennünket a templomokban és holmiféle középületek előcsarnokaiban, ahol minden falon a litván királyok, választófedelmek és nemesek hemzsegek páncélban és zászlók alatt. Mintha Litvániában évszázadokon át nem történt volna semmi, csak ez az ostoba, eszme nél-

küli történelem a páncélban és a feudum lovagi zászlai alatt, amelyek sohasem léteztek.”

A polémiáiban szívesen történelmi fejtegetésekkel érvelő Krleža ezúttal is a történelmi visszatekintés eszközéhez nyúl, Ortutay megjegyzésére – alig leplezett indulatossággal – történelmi fejtegetésekbe kezd, kárhóztatva és illúzióként aposztrofálva Magyarország történelmi emlékeit, már-már a vulgrizálás szintjén taglalva történelmét. Intonációja visszafogottságában is sértő, kiváltképp a nyolcszáz éves közös horvát-magyar múlt kezdeteire történő alludálása: „A milleniumi emlékműtől (amelyen a horvátok még ma is ott térdepelnek királyuk, Kálmán előtt) valamennyi lehetséges előcsarnokig, átriumig és pitvarig, sőt egészen a kocsmáig ez a város [Budapest] a magyar királyok és magyar páncélos lovagok freskóitól, szobraitól és képeitől hemzseg” – olvassuk egyik helyen, majd néhány bekezdéssel odébb most már durvább hangvételrel, így folytatja: „A feudális Litvánia épp olyan hallucinált fogalom, mint a magyar történelem! [...] Milyen lehetett az adminisztráció ama királyok korában, amikor valójában nem létezett hivatali apparátus, bürokrácia, városok, kereskedelem, pénz? A »Naturalwirtschaft« legmagasabb foka uralkodott! A király kereskedett a kenyérral, a birkákkal, az ökrökkel, a szőlővel, a borral és az olajjal, a lovakkal, a tehennel és katonákkal, és tekintet nélkül arra, amit erről az oklevelek írnak, mindez se füle, se farka beszéd, mind a maga szakállára cselekedett, ez a legdurvább zsványság, fosztogatás és gyilkosság, törvénytelenység és ostoba elmaradottság! Mindazon imakönyvek, az arany, a harangok, az alapítványok, a kolostorok, evidencia nélküli adományok, a pártok, az idegenek: az olaszok, a délszlávok, e nyomorult történelem dominánsai mind, amiért a Luxemburgiak, a Jagellók és az Anjouk uralkodtak, mígnem megérkezett a Habichtsburgiak palotagrófjainak tarkafoltos macskája, amely végül legombolyította ezt az egész gomolyagot, és a maga kreditjeivel és bankjaival és fölöttébb bonyolult adminisztrációjával szelíd bécsi bankpénztárrá változott, specifikusan uralkodva ezeken az országokon tegnapig.”

E vulgarizáló, tényeket nélkülöző vagy éppen elferdítő fejtegetés „zárlatára” különösen érdemes odafigyelni. Benne a Krleža-oeuvre-ben olykor visszatérő prekoncepció érhető tetten, röviden szólva: a magyar politikában mindenütt a fekete sas jelképezte osztrák függőséget sejtí, s hajlamos mellőzni a magyar politikai élet Béccsel szembeni oppozícióját. Alábbi, Ortutay előtt improvizált „történelmi szemléje” még mindig annak a Krležának a nézeteit tükrözi, aki pályája több szakaszában a nyolc évszázados horvát-magyar viszonyban csak negatívumot látott, mert serdülő-, majd ifjúkori kadétiskolásként és ludovikásként, minden őt ért elmarasztalást nemzetiségi sérelemként élt meg: „A királyi Magyarországnak, e felkent rablóbandának sohasem hittem el semmit. Már gyermekként megtanultam ebben az országban kritikusan, negatívan szemlélni a történelmet, egy percig sem dőlve be az iskolai politikai propagandának, azután pedig, megtanulva a múlt jelenségeiről ilyen tudományosán kételkedő módon gondolkodni, hazugságainak nem tudtam naivul felülni. A Dráván vagy a Dunán

átkelve mindig egyformán patetikusan, Őkirályi Felseje teljes méltóságában, a szuverenitás minden attribútumával: a koronával, a horvát királyok zászlajával és felvonulásával, a magyar királyokat barbároknak és kriminalisztikai típusoknak tekintetem. Így jutottam el akkor tulajdon csalódásaim felülbírálságig. Saját történelmi inspirációim egy pillanatában a magyar nagyság pátoszában kételkedve, szkeptikussá váltam e nagyság történelmi feudális panoptikuma iránt. A Dráván túl úgy éreztem magam, mint Szindbád, az Ezeregyéjszaka-beli hajós, a mágneses szigettől elvarázsolva, mint valamely magyar királyi kentaur, akire, mint a lóra felpattan saját kiegyezései alteregója, a Magyar Állam Vasutakból való fantom. Kentaur vagyok, és rajtam a Magyar Állam Vasutak ül, meglovagol, mint a lovat, és én viszem őt a világban, és nem tudom ledobni magamról. Nem volt olyan egyszerű Wekerle lovainak lenni. Azokban a régmúlt napokban [kadét és ludovikás éveire gondol, L. I.] valamennyien negyvennyolcasok voltunk, akik megszakítottuk a kapcsolatot a magyar koronával az 1526-os, 1712-es és az 1848-as törvények és a horvát nemzetgyűlések döntései alapján, nem ismerve el a kiegyezést, sem Ferenc József horvát királlyá koronázását (amit a horvátok nélkül határoztak el), lunátikusok valamely fajtája voltunk, felmagasztaltak, a minket körülvevő valóságot füstnek tekintve.”

Aki Krleža társaságában olykor hosszabb időt is tölthetett, annak az idézett szituáció, a közte és Ortutay között lezajlott diskurzus hangneme nem ismeretlen. Szangvinikus természetéből adódóan gyakran reagált egy-egy megjegyzésre, véleménynyilvánításra hasonló indulatossággal és hangnemben és improvizált – mondandóját alátámasztandó – olyan „érvrendszer”, amely – miként ez esetben is – messze állt a valóságtól, téves történelmi koncepción és szemléleten vagy éppen egyoldalú tájékozottságon alapult. Amit itt a magyar királyokról, a történelmi Magyarországról mondott, fölöttébb egyéni, valamiféle enigmatikus fensőbbégtudat megnyilvánulása, amely vélelme-meggyőződése szerint egyedüli és megfellebbezhetetlen axióma. Gyökereit persze némi filológiai munkával fel lehet deríteni, hiszen, itt például, egy-egy allúziója, adata annak az illír mozgalomnak a szótárából és korántsem mindig tényeken nyugvó „adattárából” való, amely mozgalmat más vonatkozásban (pl. a kaj irodalmi nyelv defenzívába kényszerítése miatt) radikálisan elutasított. A fenti, a magyarságot kifejezetten lebecsülő, egy-egy itt nem is idézett passzusban szlávokkal, avarokkal keveredő nomád „türkmén eredetű lovasnépként” aposztrofáló eszmefuttatásában hemzsegek a pontatlanságok, tudományos érveket nélkülöző állítások, ami korábbi magyar tárgyú írásaiban (*Megahalt Ady Endre, Ady Endre a magyar lírikus*) korántsem jellemző, ellenkezőleg: gyakori bennük a rokonszenvező rácsodálkozás a Kárpát-medencében az idegen környezet ellenére ezer év óta prosperáló magyarságra, a magyar költői nyelv, Petőfi és Ady költői nyelvének szépségeire...

Ortutayval való disputájának históriáját lezárva emlékei bensőséges színtere, Pécs felé fordul. Írásának ez a fejezete nem véletlenül kapta a *Pécsi ballada* (*Pećijska balada*) címet. Egy zenemű pianissimo tételéhez hasonló intonációval indul az emlékek felidézése: egy „régí játékos doboz” képzeteként elevenedik meg a hajdani város és környéke az emlékezet „parányi színházának színpadán”, a táj „kulisszáival”: a Mecsek, a Szent Jakab-hegy, Abaliget, a „Szigetvár felé elnyúló végeláthatatlan síkság”. „A villányi szőlőhegyek”, messzibb „a Duna ezüstös tükre”, benn a városban a „régí sétány” a „vadgesztenye fákkal”, a „székesegyház a négy monumentális harangtoronnyal”. Mindez a viszontlátás pillanataiban is valóság, ám az emlékezet jóvoltából előkerül a város egy régi emléképe is, „egy sok év előtti trappista sajtócímken”, s ez a kép – miként egy fúga újabb szólama – múlt és jelen sajátos szövedéke lesz: a stilizált kép alakzatai, színei, „a román stílusú tornyok sziluettje”, „a város a minarettel”, háttérben „a Mecsek masszívuma intenzív zöldben” a friss élményekkel, impressziókkal vegyülve elárulják: ez a milió tudata mélyén legkedvesebb ifjúkori emlékei egyike. Érzékelhetően az „otthon” képzetét jelentette számára.

Az emlékezés e „szubjektív kantilénája” a városban tett esti séta impresszióinak hatása alatt egy romantikus zenei elégia tónusára vált, a hangszín a gyászdalokéra alludál, ami „néma révedezés valami meghatározatlan fogalom fölött, ami halott, harminchét éve halott, ami a homályban sejlík, ami ebben a sírban fekszik e kapu”, az egykori hadapródiskola kapuja mögött, „e vas mögött, ami a meleg homlokot érinti kimondhatatlan sötét és éles fejszék mögött; sírok és sírocskák, temetőörök, sírok és eme elfeledett sírok feletti gyászbeszéd”. Ifjúsága halottaira emlékezik: volt tanárookra, kadéttársakra és – barátokra, akikkel együtt részese volt az ifjú hadapródok hétköznapjainak, s akik pécsi látogatása idején rég halottak mind, köztük volt tanárok is számosan.

Ezen a „Walpurgis-éjen”, „az emlékek vámpirizált éjszakáján [...] a Hadapród[iskola] előtti díszkert obeliszkjénél” a múltra emlékezve gondolatainak politikai felhangjaként az elhunyt tiszték „életrajzaiban” „a horthyismus és a fasizmus egész szociális problematikáját” véli felsejleni egy-egy tragikus körülmények között (öngyilkosság), avagy a „tishti becsület mezején” meghalt, elesett tanár vagy évfolyamtárs halálának körülményeire emlékezve. Arcképek, életsorsok, „több mint kétszáz gyerek” sorsa sorakozik fel az emlékezés e panoptikumában, akik mindegyike „az életét adta a Ferenc József-i fegyverek dicső győzelméért az 1914–1918 közötti években”. Amíg ezek a gyerekek – a vállalt tishti pályát megfutották, illetve arra tudatosan készültek – az emlékező azt is megvallja – maga – a hadtudományi tárgyak mellett, olykor helyett – Ibsent olvasott és fordított, a „gyalogos gyakorlótér és pálya mellett, ahol a májusi lóversenyt tartották”. Pedig ekkor még ő is eminens diákja a Hadapródiskolának, a „császári és királyi ösztöndíj várományosa” a Ludovikára. A szocialista ideák s a szocialista Jugoszlávia íródelegációjának tagjaként persze „a Tettye-hegyi kápolnában,

a rácvárosi templomtoronyban” mi mást látott volna, mint a „Horthy-kultusz, a Ferenc József-i kultúra (1914–1918), a hősiesség és halál latens propagandáját”. És mégis: a viszontlátott múlt emlékein merengve, „lírai kantilénába kezd”, amely – ki tudja, életében hányadszor – elárulja ambivalens, szeretve tagadó viszonyát pécsi kadétévei múltjához: „Ebéd a szálloda teraszán a Misina alatt. A bányatelep látványa, amelyet éveken át rajzoltam, ma is úgy érzem ujjaimban, mint területi plasztikát. Kozmogónia: 1:75 000. A pécsi völgy medencéjének látványa, a hegycsúcson a hatalmas toronnyal. Harangszó a városban, az első lepkék, tavaszi délután, az égbolt pasztellzöld áttetsző leple és lenn, ezen a reliefen, e kék gobelin távlatában egy fehér síremlék, amelyben valami megmaradt, amit saját szubjektumnak neveznek, és ami nincs többé. Ma, e délután ezüstös kék leplében a távolban, egy álomgobelin, dekoratív, halk zenei variáció, akvarell fentről, lírai prélude a magányos ház témájára az északi homlokzaton, világosan kirajzolódó árnyékkal, valójában márvány koporsó és álombeli látomás, amelyet valós emlékek hívnak, s valamely ravatalon fekszik. E szubjektum valamennyi körét, e szubjektum köreinek harminchét esztendejét az én személyes lirizmusom foglalja magában. A Misináról, madártávlatból, harminchét esztendő retrospekciójából tekinteni e körökre: leszámolás a semmivel, valójában a semminél is kevesebbel. Az ember gyenge, ingatag, önmaga lázadó árnyéka, amelyet nem lehet megtalálni, s amely konstans módon elvész, s amely nem létezik, s amelynek már néhány variációja meghalt saját evilági életünk alatt. A gesztenyefák alatt, a csillagok alatt, a katedrális előtt az éjszakában, Janus Pannonius városában, a sírboltunk sírboltja előtt a halott, aki nem halt meg egészen, a halott költő és a halott gyermek a társadalomban és zavart kispolgárok egy indifferens csoportjának kíséretében mind fásasztóak és kialvatlanok, melankólikusak.”

A lírai emlékezés futamait, az egykori kadét intellektuális reinkarnációjának e hullámozását a protokoll töri meg: a Nádor Szálló éttermében a jugoszláv követség kulturattaséjával (1953-ban már Rákosi rádiójának speakere), majd a vármegye politikai prominenseivel folytatott eszmecsere; ez utóbbiak „sehogyan sem fogták fel”, hogy „a balkáni kistestvérek” Jugoszláviájában „történt valami, ami nem hasonlít ahhoz, ami náluk történt, ugyanis, hogy elvesztették a háborút és hogy az orosz seregek szállták meg őket”. Íme ismét egy gondolatsor „zárlata”, amely egyértelműen elárulja: a negyvenhetes élményeket Krleža – az aktuálpolitikai vonatkozásokat illetően – 1953-ban már retusálva vetette papírra. 1947-ben még egyáltalán nem látszottak az 1948 utáni, Jugoszlávia és a „szocialista tábor” közötti törésvonalak, s Jugoszlávia éppúgy a sztálini gyakorlatot követte az „az új rend építésében”, mint szomszédai. Elég az ún. Vajdaságban véghezvitt, magyarellenes megtorlásokra, Bleiburgra vagy éppen a jugoszláv Gulagra, a Goli otokra utalni...

A pécsi emlékeket felidéző „lírai kantiléna” után, amelyet szerzője a múltba vesző ifjúság „sírboltja” fölötti gyászdalnak szánt, az útirajz záró fejezete méltán viselhetné az alábbi alcímet: Politikai-történelmi variációk a Ludoviceum témára. A zenei műfaji rokonítás nem véletlen: a „negyvenhetes” úti beszámoló e befejező része egy potenciális romantikus zenei rapszódia képzetét fakasztja olvasójában. Amíg a *Pécsi balladát* a szentimentális érzékenyülés hangulata lengi körül, a *Ludoviceum*hoz kötődő emlékképek felidézése, hangulati sokféleségével, gyakori indulatkitöréseivel, érdekesebb stílusával, olykor képtelen asszociációival, a pamflet jegyeit sem nélkülöző hangvétellel, az önéletrajzi adatokat történelmi eszmefuttatásokkal párosító improvizációival hökkenti meg olvasóját. Az 1930-ban Adyról oly rokonszenvvel értekező, más helyen – a gyermekkori barát, Vlado Čerina vélelme szerint – a magyarokról, horvát témáitól eltérően, oly szokatlan szimpátiával és melegséggel író Krleža most mintha ludovikás ifjúsága minden valós vagy vélt sérelme miatt itt kívánna elégtételt venni.

A szovjet ostrom súlyos sebeit még mindig magán viselő Budapest látványa (a romos paloták, a vízbe zuhant hidak, a budai vár „hallgatag” romjai) „kivilágítatlan színpadi kulisszaként” hat a Pestet harminchét év után viszontlátó Krležára, amely fölött „az eszelős hitleri háború utolsó véres epizódjának szele söpört végig.” A pusztulás-pusztítás pillanatképét tipikusan krležai asszociatív történelmi eszmefuttatás követi az „ibolyakék bársony párnán” levő „éjjel-nappal”, „kivont karddal” „alabárdosok” őrizte Szent Koronáról, a korona „misztériumáról”, a „balzsamozott magyar alkotmányosság pátoszáról”, a számára Khuen-Héderváry, Tisza István, Berchtold és Czernin megtestesítette monarchiáról, majd a „szekfűi-Rákosi Viktor-i történetírásról”, az „Árpádok-, Anjouk és Korvin Mátyás kori hazug frázisokról”, a Kárpátokat és az Adriát birodalmi „tartozékként” manifesztáló régi Magyarországról. Szövegéből a Szent Koronát, a Milleniumot vagy a magyar alkotmányosságot minősítő, már-már ízléstelen attribútumok sem hiányoznak, amelyek előképei valahol a XIX. és XX. század fordulójának s a XX. század első másfél-két évtizedének szélsőséges délszláv sajtójában keresendők, és – ez sem vitatható – a szimbolista költőnek kiváló A. G. Matoš magyarellenes „vedutáiban”. Az pedig már 1920–22 körüli teljes politikai balra fordulásával magyarázható, hogy pl. Horthy kormányzót „társadalmi szörny” (društvena sablast) vagy éppen „a magyar királyi legitimista megalómánia formulájaként” aposztrofálja (Horthy je formula kraljevske-ugarske legitimističke megalomanije).

A magyar történelemről e torzképet rajzolva némiképp ellentételezi a modern magyar irodalom három jelesének bár rövid, inkább jelésszerű, elismerő méltatása: „az összeomlás előestéjén” a „szocializmustól áthatott” poézisével, valójában „nagyvárosi rezignáltként” fellépő Ady Endre, „a romantikus, szabadságszerető Petőfi” és a „proletár igazságot” képviselő József Attila kap elismerő szavakat.

E történelmi-irodalomtörténeti témavariáció mellékszólama után a monarchia és a két háború közötti, általa mindig a „legitimista” jelzővel illetett Magyarország elit katonai nevelőintézetének, a Ludovikának 1914 előtti világába „kalauzol” – megint csak a maga sértődésből fakadó preconcepcióival. Vagyis következik a „fő téma”, amelyet majd ismét további melléktémák öveznek, miközben az olvasóban egyre jobban tudatosul: itt egy lázadó fiatalember egykori impressziói, konfliktusai, meghasonlásai világába tekinthet be. A fő téma: a ludovikás Krleža találkozása Nietzsche tanaival és a délszláv egyesülés ideájával – ma már ezt kell írunk: illúziójával. Persze: miként a zeneműveknél a hangszerelés, az orkesztrális feldolgozás az egyes szólamokat megszólaltatandó megkívánja a hangszerek megválasztását, az emlékek is igénylik a változatos stíláris megoldásokat, eszközök, tónus variabilitását. Innen van a leírások hol elégikus, hol érzelmes, hol meg a megbántott és sértett önérzet harsányabb narratívája. Lépten-nyomon megnyilvánuló, már-már zsigeri Bécs- és Habsburg-ellenessége sem akadályozza például, hogy ifjúkori ludovikás emlékeit, a viszontlátott tárgyak, épületek, a díszpark, a Ludovika-szobor leírását, az épület egykori enteriőrjének megidézését ne lengje körül rejtett érzelmi kötődés. Íme egy karakterisztikus részlet: „Bíbor függönyök és karosszékek, generálisportrék, velencei gyertyatartók, a folyosókon drága szőnyegek, amelyek elnyelik a lakkcsizmás léptek zaját, csak a sarkantyú pengése hallatszik, a seconde-empire lámpák hófehér labdáit, a gázláng halvány-zöldes színe és dallama, a személyzet gálában, fehér kesztyűben, kezdődik a komédia, ahol a halált fogják szervírozni kis dózisokban ezüstön, ezüstös koppantókkal, barokk kanálkával s masszív sucriékkal. Idősebb szifiliszesek készítik a fiatalokat az ünnepélyes császári halálra egy szisztéma szerint, ahol az élet apoteózisával szemlélik a halotti pompát Chopin gyászindulójával. Bronz emlékművek a ludoviceumi díszkertben, útjelző e gyerekeknek a halhatatlanságba. Mindezek a bronz generálisok a »becsület mezején« szereztek halhatatlanságukat, amely mint eszköz kínálkozik a karrier eléréséhez a felséges trón előtt. A háború velasquezi patetikus motívumai, lovagi ideálok: feküdni az ágyútalpon, ez az egyedüli apoteózis, amelyért érdemes élni. Ez ennek a lovassági nevelésnek az ékítménye, ahol néma, páncélos alakok állnak a folyosókon, ahol gobelinek lógnak a falon ezüstös páncélban, kacagányok, muskéták és szablyák a tapétákon. Itt ünnepi bálót tartanak, amelyeken elviselhetetlen a hőség a túlfűtött kályhától, a gyermekeket a szűk pantallóban gonorrhoea kínozza, valamennyi gallér kaucsukból, mindegyiknek furunkulusa van, és ezt az emberi élet elején a gyönyörök virágzó tavaszának hívják. [...] A folyosókon magas empire keretekben egy-egy lámpa visszfénye márványból készült fekete-fehér négyszöggel a perspektíva sötét mélyében: Tegethoff, Radetzky és a hadvezér Albrecht főherceg márvány mellszobra. A császárság a haldoklásban utolsó napjait éli öreges boldogsággal, egy pszeudogazdagság komolytalan bárgyúságában, amely a kolbászok, zsömlék, gulyások, lutrik és valcerok ostoba eufóriájában jelenik meg mindenütt. Ez a fekete-sárga virágos korzó a gondolákkal és rakétákkal, ez az operett dögvész

a huszárcsárdásokkal és steeplechaseivel, ez a roppant cukrászda Kugler-tortáival, linzer süteményeivel és a pesti Gerbeaud csokoládéval, ez a merániai-abbáziai tavaszok és ischli késői sugarak arisztokrata-héber koktélja, ez az örök császári és királyi gárdabál táncolja az utolsó quadrille-t halála előtt, de mindnyájan meg vannak győződve, hogy csak a kezdetén vagyunk, és hogy ez a császári és királyi jótékony szórakozás Mária Valéria főhercegnő protektorátusa alatt egészen az örökkévalóságig fog tartani! A Habsburgok meg vannak győződve, hogy a virslivel és a Strauss-keringőkkel örökké fognak kereskedni, és hogy a tiroli garden partyjokkal az angol lordokkal való barátságban, amíg világ a világ, nem sejtik, hogy napjaik oly fatálisan hasonlítanak a bizánci Paleolog utolsó napjaira.”

A Habsburg-birodalom bukása előestéjének felidézése – harminc és egynéhány év elmúltával – bár így, leírva afféle palimpszesztként hat, kétséget kizáróan magában foglalja az egykori ifjú tisztjelölt e Sturm und Drang korszakának belső viharzását, azt a nyugtalanságot, amely illegális belgrádi látogatásra készítette, s amely majd később művek sorának lesz motivációja. A titokban tett belgrádi utazás 1912 májusában történt, néhány napos kiruccanás csupán, telve a délszláv egység ideájával és – most még nem tudhatja – illúzióival. Krleža impresszió-függő személyiség, a belgrádi néhány nap pedig bőven kínált egzotikus benyomásokat: a tavaszi Belgrád tipikus balkáni fogatagát: árusok, csavapsütők, kávézók, apró műhelyek, poloskás szállodák, a szerb nemzettudat olyan jegyei, mint például a régi szerb királyi címer az SSSS felíráttal (Samo Sloga Srbina spasava = A szerbeket csak az egyetértés menti meg), a *Piemonte* című lap cikke az osztrák császári hadsereg legénységének délszláv dominanciájáról stb. Az élmények az abszolút szabadság érzetét támasztják benne: itt nincs Ludovika, nincs Craenenbroeck főhadnagy, nincs Tisza István, szabadon képzeleghet az illírek (Gaj, Šulek), a Strossmayer és Trumbić, Supilo és Matoš ideáiról, a szerb és horvát testvériségről, a szerb és a horvát nyelv azonos voltáról – de a néhány napos kaland végén mégis csalódottan konstatálja: „Semmit sem végeztem saját dolgaiban.” Pedig – figyeljünk csak – tárgyalt szerkesztőségekkel, járt a Narodna Odbrana-ban (Nemzetvédelmi Hivatal), a Hadügyminisztériumban, de „identitás”, „nagykorúság” s bizonyos formások híján – távlat nélkül – „vissza a Ludovikára”. Az intézetbe, amelynek fegyelmét, szabályait egyre nehezebben tudja elviselni, s amelyet immár „nietzscheánus” aspektusból szemlélve ilyennek lát-érzékel: itt a cél „letörni az akaratot, szertefoszlalni a reményt, csempészve aláásni minden ártatlan élvezet lehetőségét, [...] előtérbe tolva a katonailag szervezett élet gyakorlati, utilitarista-rationális oldalát, amely átfordul a totalitárius fogalmába, és egyetlen célja [...] az embert a legapróbb porrá darálni, nullává. Itt megerőltetés zajlott, amely a közvetlen életösztönt a kutyadresszura szintjére szállította le, hogy az ember belső politikai, kulturális vagy morális békétlenségét a rabság érzetévé szelídítse, az alárendelt kisebbségig, az uralkodóház iránti lojalitásig, egyszerűen hogy a kínzó az emberből szörnyeteget alkossanak...”

Ha mindez így lett volna igaz, akkor az illegális belgrádi utazásról visszatérő Krležát a legsúlyos szankció várta volna: az eltávolítás, kiváltképp azután, hogy nyilvánvaló lett: cselekedetét felettesei akár hazaárulásnak, a katonai titok elárulásának, kémtevékenységnek is minősíthették volna. Ehelyett: tettét a két tábornokból s az akadémia tanári karából álló fegyelmi bizottság egyik része a „tishti becsület” megsértése, hazaárulás, másik része gyerekes felelőtlenység, megint mások „idióta” ügyként kezelte, s annak ellenére, hogy egyéb szabálysértéseire is fény derült (a városban civil ruhát visel, horvát diákokkal lumpol, sajátos gondolatokat táplál a horvátok szabadságáról; bár csak tréfaképpen, egyszer „stratégiai és taktikai tervet dolgozott ki a táblán Budapest elestéről”, ami egy horvát zászló alatt támadó hadosztály sikere stb.), a büntetés csupán „hat nap szigorított elzárás, egyedül, vacsora nélkül, szigorú megrovás az akadémiai parancsnokság kihallgatásán”, „valamennyi orosz és szerb nyelvű könyv elkobzása”, „privát olvasmányok [Nietzsche] letiltása”, „két barát speciális felügyelete, akik a parancsnokságot tájékoztatják”, „a kaszinó látogatása az év végéig eltiltva”, s vele a kimenő is, tilos látogatók fogadása, végül az esetről „írásbeli tájékoztatás” idősebb Miroslav Krležának. Egyszóval: a várható legsúlyosabb büntetés: az intézetből való eltávolítás elmaradt. Ehhez képest a hat napi elzárás, mint büntetés, meglepően enyhe. Ám egyik tanára, a fegyelmi bizottság tagjainak egyike, Craenenbroeck Edgár vezérkari tiszt, a „stratégia professzora”, 1913-ban (tehát hónapokkal a belgrádi kiruccanás után) láthatóan figyelembe veszi a történeteket, amikor jellemzésében ezt írja róla: „álmodozó természet, fellengzős. Filozófiával foglalkozik anélkül, hogy e tanulmányból hasznot bírna húzni. Az onnan merített téves felfogást a többi tárgyba, sőt az életbe is átviszi. Ennélfogva semmit sem produkál, bár elég tehetséges. Nem idevaló. [...] Nehéz, nem neki való olvasmányokkal tölti idejét, az olvasottakat sem képes megemésztetni. Rajongó, ki lelki egyensúlyát máris elvesztette. Nem katonának való.”

1947-ben, több mint három évtized múltán a fenti történések egykori ifjúsága színterével szembesülve „az illatok, a színek, a virágzás, a gránit a lábai alatt, az egész empire épület reménytelenül szürke udvara, szcénáján a tábori mise” emlékével – úgy érzi – szinte mitsem változott. E látvány s a feje fölött váratlanul elhúzó „hárommotoros Douglas” és „a légcsavar mennydörgése” most is, itt is, miként Pécssett, a sírbolt képzetét fakasztja benne, egykori ellentmondásokkal teli ifjúsága sírboltját, amit az intézeti hősi halottak névsora a falra helyezett márványtáblán még komorabbá tesz. Benyomásait ekképp summázza: „Egy gyermekkor sírboltjában tett séta” nyomán minden „olyannyira halott, és saját asszociációmon kívül objektíve többé nem létezik sehol a világon, mert halott, valóban, mint minden, ami meghalt”. S ami e régmúltból meghalt, most, e szubjektív asszociáció folyamánaképpen – látomásként – mégis visszatér, az emlékezés síkján egyfelől negatívumok, majd meg jó tulajdonságok egész sorát jelenti. Előbb, egykori sértett énje felrajzó emlékeinek hatása alatt, mindent rossznak látat, ami egykor körülvette, nemcsak a tanárok, a volt évfolyamtár-

sak is, akikről pedig máskor, korábban is, később pedig, öreg korában, mindinkább rokonszenvvel ír. Most az egykori növendéktársak „rossz lovasok”, „gyenge vívók”, „tudatlanok”, „fogfájósakként” jelennek meg, akik „gyakran betegek és álmosak”, „furunkulusaik vannak”, „zubbonyaik mocskosak, vasatlatlanok”. Aztán csapongó képzelete egyszerre visszájára fordul, s az előbb még mindenféle negatív tulajdonsággal felruházott egykori évfolyamtársak a kard- és törvívásban kiválók lesznek, akik „tudnak udvariasan viselkedni, quadrille-t táncolni, valcert, néhány modern angol táncot, tangót mindenképp”, „kívülről tudják Liliencron néhány verssorát”, „tudják a földrajzot, különösen a balkáni hadszínteret” ismerik, „huszonnégy órán át a háborúról” elmélkednek, amelyet csupán „rövid ideig tartó gyermeki kirándulásként” képzelnek el. A falon elhelyezett emléktábla mást mutat: a „katonai ideálok” egykori műhelye, a Ludovika – mondja – egy „halálegyetem” volt, ahonnan „az egész császárság kancellistái” a „halálgyárba” küldték a növendékeket, „akik császári és királyi vagy magyar királyi tisztek lettek, a grófok és agrárfeudális gennyedő bojár uraságok professzionális rendőrei”.

Csak egykori sérelmei élményeinek intenzitása magyarázza, hogy a kegyelet legkisebb jelét sem mutatva csapongó gondolatait e szavakkal zárja: „Nehéz volt majmokkal élni e ketrecben és magányosan...” Aztán, a márványtábla névsorát tovább szemlélve mégis előtolakszik jobbik énje, hangnemet vált, értelmetlen halálukról s az életben maradtok általa vizionált sivár karrierjéről töpreng: „Gyerekek voltak. Arcuk alig kezdett pelyhedzeni az égbolt alatt, még mindnyájan magömléstől és verejtéktől nedvesek, mosdatlanok, pattanásosak, buták, vakok, naivak, alig hagyták abba a labdázást, a teniszezést, hangjuk mutálását, a puskát, a madarokat, az aranyló csillagokat, az őrszobákat, a nikkelezett szabályákat, a nőket, s felfalta őket a sötétség. És mit értek meg? Ültek vidéki sörözőkben, itták a keserű sört, hallgatták a Strauss-melódiákat, jöttek mentek egységeikkel a szőlőhegyeken, a füzesekben, cigarettáztak, pásztor módján fütyörésztek, éltek gondolatok nélkül, megettek két-három szafaládét futtában papírzacsóból, olcsó bonbonokat vásároltak, zsebeikben női zsebken-dőt hordtak, olcsó parfümöktől illatoztak, és csupasz női mellekről ábrándoztak, és elragadta őket a karnevál.”

Szorongásérzetét egy újabb emlékkép oldja fel, amelynek leírása – az előzőekben felidézett negatívumok után – különös záró tétel lesz az emlékezés e krležai rapszodiájának: „Egyik barátunk jön, egy főherceg, mint osztálytárs, Őfelsége érkezése körül fanfárszerűség, aki aranyrojtos, teljes gálát viselő udvari lakájokkal, fehér lipicaiakkal teljesítette ennek az egyetemnek protokolláris rendjét, teljes hetét. A lipicaiaknak hosszú lábuk van, fehér farkuk, oly ünnepelesek, mint az udvari gárda ezüst kacagánya, és az egész ludoviceumi generalitás a dobok zaja és a trombiták hangja mellett mintha az épület nagy előcsarnokában Mária Ludovika főhercegnő állna in corpore. Visszhangzanak a parancsok az empire falakról. Az öreg toronyban üt az óra: pontosan két óra van. A kölyök (császári herceg) kiszáll a kocsiból, elegánsan, rutinosan kezét

fog a tábornokokkal, az ügyeletes tiszt: Baki (aki mint a ludovikai börtön professza, dicsekszik nekünk, lecsukottaknak, hogy egyedüli sportja tizennégy éves lányok megerőszkolása) átnyújtja Őfelségének a kis karabinert fehér kesztyűben, és így Őfelsége belép a második zászlóalj második százada soraiba mint a Ludovika közönséges plebejus növendéke.”

A visszaemlékezés az epizód leírásával megszakad. Pedig az utolsó (1912/13) ludovikás tanév Krleža számára további konfliktusokkal teli volt, a növendékek előmenetelére vonatkozó dokumentumok adatai újabb, személyisége ellentmondásosságáról, fegyvelemsértő voltáról árulkodnak. Minősítése *Jellemtulajdonságok és kedélyállapot* rovatában azt olvassuk: „kevésbé nyílt, de határozott jellem, néha gyerekes, darabos és dacos, elbizakodott, szerénytelen, álmodozó természet, fellengzős”, máshol azt írják: „kevésbé szorgalmas”, „felületes”, a „katonai tárgyakkal nem foglalkozik, kevés reményt nyújt arra, hogy használható katona váljék belőle”. A végeredmény: 1913 tavaszán újabb illegális „eltávozásra” megy, immár véglegesen. Ez már szökés. Útja Szerbia felé vezet, önkéntesnek jelentkezik a szerb hadseregbe, ám igazolványok híján osztrák kémnek vélik, csaknem kivégzik, életben maradását egy szerb őrnagy szimpátiájának köszönheti. Innen már nincs visszaút Pestre, „az osztrák tisztí kardbojthoz fűződő szálak” immár véglegesen elszakadtak: kizárják az akadémiáról. A negyvenhetes kirándulás krónikájából minderről semmit sem olvasunk, az útirajzot a csonkaság képzetével tesszük le. Persze – a korabeli jugoszláviai belviszonyok ismeretében – ezen nem csodálkozunk, 1953-ban a délszláv „testvériségesség” jelszava (bartstvo i jedinstvo) számára még mindig reális valóság volt, s ha lelke mélyén netán ott munkált is az 1913-as, fiaszkóval végződő szerbiai kaland miatti csalódás, a jugoszláv szocializmusba vetett hite elhomályosította azt. Azt, hogy másfél évtized múltán majd maga is aláírja a „nyelvi egységet” (szerbhorvát avagy horvátszerb nyelv) kétségbevonó *Deklarációt*, már a körülmények változásának folyománya. Akkortájt már magyar emlékeiről is a rokonszenv hangján szólt. Kivált drámáinak sikeres budapesti bemutatói után...

Kedves Barátunk!

**Kérjük támogassa folyóiratunk megjelenését
személyi jövedelemadója 1 százalékaival!**

**Nemzeti Kultúráért és Irodalomért Alapítvány
18223086-2-41**